

معنای تدبیر

تدبیر به معنای «توجه به عاقبت چیزی» است^۱ و از امکان‌ها و نعمت‌های ویژه خداوند به انسان است؛ زیرا با این امکان فرد می‌تواند:

امکان ارزیابی از هر کار و وضعیتی را داشته باشد.

در عاقبت هر کاری اندیشیده،

معیارهای خوش عاقبتی و بدعاقبتی آن را سنجیده،

عاقبت آن کار را شناخته،

آن عاقبت را در معرض توجه خود قرار داده،

و قوای علمی و عملی خود را در راستای آن عاقبت قرار دهد.^۲

همچنین با قوه تدبیر، انسان می‌تواند غرض پدیدار شدن چیزی را مورد بررسی قرار داده، ارتباط آن را با غایت و عاقبت خود بسنجد.

بدین ترتیب توجه به عاقبت از جهات مختلف دارای مراتبی است که می‌توان از جنبه قوایی که در استخدام اوست این مراحل را به اختصار با واژه‌های زیر معرفی کرد:

- عاقبت‌اندیشی: اندیشه در عاقبت موضوعی، اعم از اینکه از شئون انسانی و یا پدیده‌ای از هستی و یا ... باشد مرحله‌ای از تدبیر است.

- عاقبت‌سنجی: بررسی و سنجش عاقبت موضوعی که با تعقل انجام می‌گیرد و می‌تواند بفهمد که چه عاقبتی باید باشد و چه عاقبتی نباید باشد، مرحله دیگر تدبیر است.

---

^۱ برای مطالعه بیشتر به کتاب «تدبیر؛ چیستی، چرایی و چگونگی» مراجعه شود.

^۲ حضرت علامه طباطبایی رحمت الله علیه تدبیر را اندیشه در اطراف و عواقب کار و یا عاقبت‌اندیشی می‌داند. (تفسیر المیزان، تفسیر سوره انعام و کتاب قرآن در اسلام)

در عرف عرب هر گاه گفته می‌شود در کاری تدبیر کن به معنای نوعی توجه، تفکر، مدیریت و تدبیر در آن کار است تا:

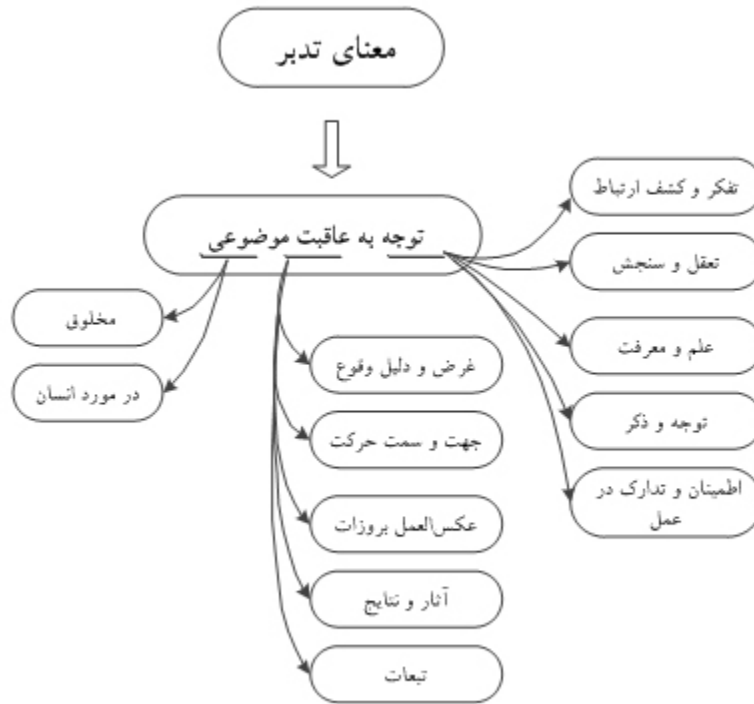
- کار و متقابلاً توان خود و نهایت و نتیجه کار و موانع رسیدن به نتیجه کار را حداقل به صورت اجمالی بشناسد.
- نسبت به انجام و همچنین به سرانجام رساندن کار، برنامه‌ای مشخص داشته باشد.
- برای مقابله با موانع رسیدن به نتیجه کار، برنامه داشته باشد.

کتاب مستدرک الوسائل، ج ۱۱، ص ۳۰۷ روایاتی درباره تدبیر در کارها جمع آوری نموده است که به بخشی از آن اشاره می‌شود این روایات می‌تواند ما را با مفهوم عرفی تدبیر آشنا کند: عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ مَنْ نَظَرَ فِي الْعَوَاقِبِ سَلِمَ فِي النَّوَائِبِ؛ هر کسی در عاقبت کارها نظر کند، از گرفتاری در حوادث در امان است. عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَالَ إِذَا هَمَمْتَ بِأَمْرٍ فَتَدَبَّرْ عَاقِبَتَهُ فَإِنْ كَانَ خَيْرًا فَأَسْرِعْ إِلَيْهِ وَ إِنْ كَانَ شَرًّا فَانْتَهَ عَنْهُ؛ وقتی به انجام کاری تصمیم گرفتی، به عاقبت آن اندیشه کن اگر خیر بود به سوی انجام آن شتاب نما و اگر عاقبت آن را شر یافتی دست از آن بردار. از امیرالمؤمنین علیه السلام آمده است: ... وَ التَّدَبُّرُ قَبْلَ الْعَمَلِ فَإِنَّهُ يُؤْمِنُكَ مِنَ النَّدَمِ (خطبه الوسیله لأمیر المؤمنین)؛ تدبیر قبل از هر کار تو را از پشیمانی مصون می‌دارد.

- عاقبت‌شناسی: وقتی انسان نسبت به عاقبت موضوعی آگاه شود و این آگاهی قابلیت انتقال یابد، با مرحله دیگری از تدبر روبرو می‌شود.
- عاقبت‌نگری: انسان می‌تواند علم خود در مورد عاقبت موضوعی را پذیرفته و در معرض ذکر و یاد خود قرار دهد، در این صورت نیز مرحله کامل‌تری از تدبر را داراست.
- عاقبت‌گرایی: هر گاه توجه و یادآوری عاقبت موضوعی، اراده، همت، عزم و قوای عملی فرد را تحریک کند و موجب گرایش او شود، به آخرین مرحله تدبر در رابطه با آن موضوع دست یافته است.
- آن چیزی که انسان می‌تواند تدبر خود را در مورد آن به کار گیرد و به عبارتی دیگر به عاقبت آن توجه کند، می‌تواند در مورد شأنی از شئون انسانی و یا در رابطه با پدیده‌ای از عالم هستی باشد.
- توجه به عاقبت نیز با دقت در مفهوم عاقبت، خود معنایی تفصیلی‌تر می‌تواند داشته باشد. عاقبت به معنای پشت هر چیز، نیز دارای مراتبی است؛^۳ یعنی وقتی در مورد عاقبت کاری یا چیزی بررسی می‌کنیم در مورد یکی از موارد زیر سخن می‌گوییم. نیز ممکن است منظور ما یک یا چند مورد از موارد زیر باشد:
- دلیل و غرض وقوع آن کار که به واسطه آن دلیل، آن کار واقع می‌شود.
- سمت و جهت وقوع کار که ممکن است به سمت موفقیت یا ناکامی باشد.
- عکس‌العملی که در اثر بروز آن کار به وقوع می‌پیوندد.
- آثار و نتایج مثبتی که در اثر آن کار به وجود می‌آید.
- تبعات و نتایج منفی که در اثر آن کار پدیدار می‌شود.
- و ...
- ناگفته نماند برخی از محققین همه موارد فوق را در قالب باطن آن موضوع معرفی می‌کنند و عاقبت را معادل با باطن آن می‌دانند.
- با توجه به مطالب فوق تدبر در موضوعی به معنای توجه به عاقبت آن موضوع است. بنابراین در آن سه موضوع و مؤلفه اصلی قابل بررسی است:
- مؤلفه اول، مربوط به مراتب توجه فرد است.
- مؤلفه دوم، مربوط به فهمی است که فرد از مراتب عاقبت موضوع دارد.
- مؤلفه سوم: نوع موضوعی است که فرد را به تدبر واداشته است.

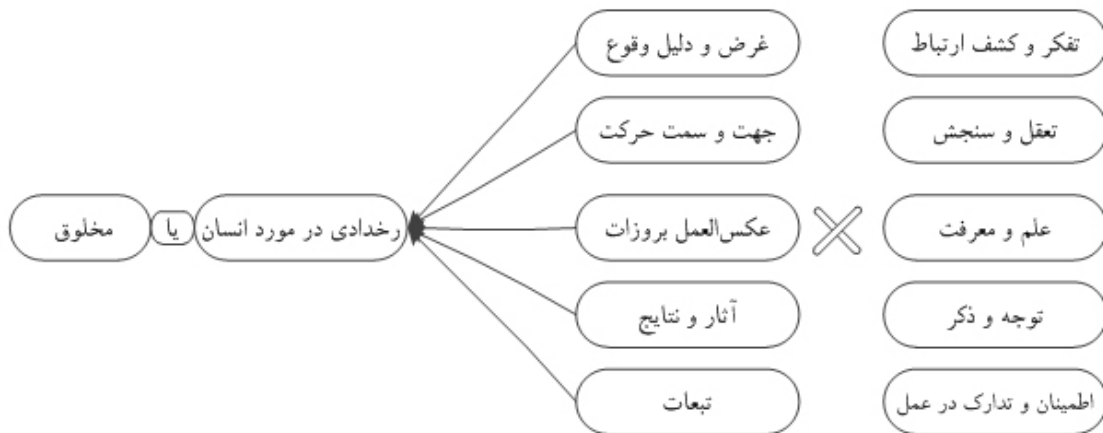
^۳ مراتب عاقبت به صورت تفصیلی در کتاب «تدبر؛ چیستی، چرایی و چگونگی» از همین مجموعه آمده است.

این مؤلفه‌ها را می‌توان در نمودار زیر مطالعه کرد:

نمودار ۱-۳. تفصیلی در معنای تدبیر

بر اساس نمودار فوق و تعریفی که از تدبیر ارائه شد به هر مرتبه‌ای از مراتب فوق می‌توان تدبیر اطلاق کرد. بدین ترتیب طیفی وسیع از مراتب را می‌توان مشاهده نمود. گستردگی این طیف را در نمودار زیر می‌توان ملاحظه کرد.

نمودار ۲-۳. تفصیلی دیگر در معنای تدبیر